

מדרש ויקרא רבה

מדרש ויקרא רבה הוא מדרש אגדה דרשני על ספר ויקרא, שנערך בארץ ישראל במאה החמישית לספירת הנוצרים.

שמו של המדרש

משמעות המילה 'רבה' או 'רבא' בארמית הוא- גדול. בדומה ליתר החיבורים מתקופת חז"ל, שמו של המדרש לא ניתן לו על ידי מחברו והוא מכונה לראשונה בתקופת הגאונים על ידי רב אחאי גאון ביספר השאילתות' בשם 'אגדה של ויקרא'. השם 'ויקרא רבה' מופיע מאוחר יותר על ידי מעתיקים, לדוגמא, בסוף כתב יד לונדון של המדרש נכתב 'חסלת אגדה דויקרא רבא'. בשם זה הוא גם מוזכר במילון הערוך של ר' נתן מרומי. סביר להניח כי התואר 'רבה' נוסף למדרש ויקרא רבה, כמו גם למדרשים רבים נוספים, בהשפעת שמו של מדרש אחר- מדרש בראשית רבה הפותח במילים: "רבי הושעיה רבה פתח".¹

זמן עריכת המדרש

צונץ היה החוקר הראשון שטיפל בסוגיית התיארוך של עריכת מדרשי חז"ל. אחד המדדים בהם השתמש צונץ לקביעת זמנו של חיבור הוא יחסו לחיבורים אחרים המוקדמים לו ומצוטטים בו, ויחסו לחיבורים המאוחרים לו המצוטטים ממנו. צונץ קבע את זמנו של מדרש ויקרא רבה לאמצע המאה השביעית, מכיוון שלדעתו מדרש ויקרא רבה עשה שימוש במדרש בראשית רבה, שנערך לשיטתו במאה השישית. אלבק חלק על התיארוך של צונץ והקדים את תיארוך המדרש לסוף המאה החמישית או לתחילת המאה השישית, בעקבות הקדמת התיארוך של מדרש בראשית רבה. מרגליות, שהתקין מהדורה מדעית למדרש ויקרא רבה טוען כי גם אם נקבל את ההנחה שויקרא רבה מאוחר לבראשית רבה אין צורך לקבוע כי הוא נערך עשרות שנים אחריו, שהרי חיבורים אלו נוצרו באותו אזור גיאוגרפי – בגליל, ויתכן אפילו באותה העיר עצמה- טבריה. לכן קובע מרגליות כי עריכת מדרש ויקרא רבה הוא כזמן החכמים המאוחרים ביותר המוזכרים בו - תחילת המאה החמישית.

מקום יצירת המדרש ושפתו

מדרש ויקרא רבה הוא באופן מובהק מדרש ארץ ישראלי. שפתו של המדרש היא עברית המעורבת עם ארמית ארץ ישראלית, וניתן למצוא בו גם מילים יווניות. החכמים המוזכרים במדרש הם חכמי ארץ ישראל ומוזכרים בו מעט חכמים בבליים מדורות האמוראים הראשונים בלבד. ישנם חכמים הנקראים על שם מקומם בא"י דוגמת ר' נתן דבית גוברין, ר' הונא רבה דציפורי, ר' פנחס דיפו ועוד. מקומות בא"י מוזכרים גם בסיפורי החכמים, דוגמת הרוכל שהיה מוכר סם חיים בעיירות הסמוכות לציפורי והרחיק עד עכברא, שם פגש את ר' ינאי (פרשה טז), השוחט שהאכיל את תושבי ציפורי נבלות וטרפות ונפל מראש הגג בערב יום הכיפורים (פרשה ה) ועוד. ריכוז שמות מקומות בארץ ישראל המוזכרים במדרש ויקרא רבה מעיד על מקומות הישוב של היהודים באותה התקופה בארץ ישראל. רוב מקומות היישוב המוזכרים הם באזור הגליל, ויש להניח כי המדרש נערך באזור זה.

במדרש יש גם עדויות למציאות החיים בארץ ישראל – הקושי בשמירת השמיטה, אכילת התרומות והמעשרות על יד הכוהנים, מנהגי קבורה בציפורי, ועוד. ההלכות והמנהגים המוזכרים

¹ ראה במבוא למדרש בראשית רבה.

במדרש תואמים את ההלכה על פי התלמוד הירושלמי, וניכר שעורך המדרש לא הכיר כלל את התלמוד הבבלי.

תכני המדרש

פרשות המדרש דנות בנושאים מגוונים מאוד, ביניהם: הנבואה, ישראל ואומות העולם, חטא ועונש, הנשמה, דברי תוכחה על מידות רעות, גנות שתיית יין מעבר למידה, שימוש לרעה בדיבור, חשיבות השלום, העולם הבא והמשיח, ועוד. לכל פרשה יש לרוב נושא אחד שמתלבן ונידון מכיוונים שונים, ומובאות בה דעות והשקפות שונות שפעמים רבות לא מתיישבות זו עם זו.² מלבד הדרשות על הפסוקים, מכיל מדרש ויקרא רבה כשבעים סיפורי חכמים, סיפורים המספרים מחדש את סיפורי מקרא, משלים ופתגמים עממיים.

מבנה המדרש

חומש ויקרא עוסק בעיקר במצוות הקורבנות ובפרטי דיניהם. עובדה זו מקשה על מלאכת יצירת מדרש אגדה שדורש את פסוקי הספר זה אחר זה (כדוגמת מדרש בראשית רבה). בשל כך בחר עורך המדרש במבנה ייחודי של פרשות המאפשר לפתח מגוון רחב של נושאים ועם זאת, להישאר צמוד לספר ויקרא המקראי.

המדרש בנוי משלושים ושבע פרשות,³ כשכל פרשה דנה לרוב בנושא אחד. כל פרשה דורשת את הפסוקים הראשונים של סדר הקריאה המקראי, על פי אחד (או אף כמה) ממנהגי הקריאה הארץ ישראליים הקדומים.⁴ (על פי מנהג זה סיימו לקרוא את התורה בבתי הכנסת בשבת אחת לשלוש שנים, בשונה מהמנהג הבבלי, הנהוג עד היום, לסיים את הקריאה בשנה אחת). הדיון בפסוקים הראשונים בלבד, מאפשר לעורך המדרש לא להתייחס לכל מגוון הדינים המופיעים בסדר עצמו, אלא בנושא שהוא רוצה לדרוש בו. גם פסוקים ראשונים אלו מוצאים, ברוב המקרים, מידי פשוטם ומהווים בסיס לדיון אגדי בנושא רחוק מנושא הסדר המקראי. כך לדוגמה, פרשה ט המבוססת על הסדר הפותח בפסוק: "וזאת תורת זבח השלמים אשר יקריב לה' " (ויקרא ז, יא), דנה ברובה בנושא השלום וחשיבותו.

מבנה הפרשה

לכל פרשה במדרש ויקרא רבה מבנה קבוע של חטיבת פתיחתאות, גוף הדרשה וחתימה בדברי ברכה ונחמה. **פתיחתא** היא דרשה בעלת מבנה אופייני הפותחת בדרך כלל בכותרת 'רב פלוני פתח' אחריה מובא 'פסוק רחוק' לרוב מספרי נביאים או כתובים, והדרשה מתגלגלת אגב דרישת הפסוק

² **היינימן** טען כי עורך המדרש שאף ליצור אינטגרציה מלאה בין כל המקורות שמובאים בכל פרשה. דרכו הספרותית של העורך, לשיטתו, היא גישה דיאלקטית המבליטה את הצדדים השונים של הנושא, וגם במקום בו ניתן היה להציג עמדה אחת, העורך מעדיף להציג עמדות שונות ומנוגדות על מנת להעלות את הנושא בכל משמעויותיו. לעומתו, **ויסוצקי** טוען, כי החיפוש אחר אחידות תימתית בפרשות המדרש היא כפיית מבט מערבי על טקסט קדום, המשליכה על העורך גישות פילוסופיות ואנליטיות שלא היו מנת חלקו בהכרח. הפרשות אכן מאורגנות, אך רחוקות מלהביע מסר אחד.

³ כך בכל כתבי היד השלמים של החיבור.

⁴ מידת ההישענות של עורך המדרש על סדרי הקריאה הארץ ישראליים מצויה במחלוקת החוקרים, מכיוון שעל פי רשימות הסדרים המצויות בידינו לא ניתן להגיע לשלושים ושבעה סדרים לספר ויקרא. **אלבק** טען כי אי התאמה זו נובעת מקיומם של מנהגים שונים ביחס לראשי סדרים. **היינימן** הציע כי לא כל הפרשות שמופיעות במדרש אכן יצאו תחת ידו של העורך ועשר פרשות נוספו זמן קצר לאחר עריכתו על ידי דרשנים ומעתיקים. **סרסון**, ולאחרונה **ויסוצקי** טוענים כי החיבור לא נוצר על מנת ללוות את סדר הקריאה של חומש ויקרא בבית הכנסת אלא להיות חיבור אגדי לספר ויקרא, ולכן אין צורך להתאים בין פרשות המדרש לסדרי הקריאה, ולא כל פרשה אכן משקפת סדר קריאה.

עד שהיא מגיעה בסופה לפסוק הראשון של הסדר המקראי.⁵ פתיחתאות מופיעות בספרות חז"ל בעיקר בראשי פרשות. במדרש ויקרא רבה הן מצויות אך ורק בראשי הפרשות ואינן מופיעות לא בגוף הדרשה ולא בחתימה. ייחודה של הפתיחתא היא בקישור הדרשני בין שני פסוקים שכפשוטם אין ביניהם כל קשר. מידת ההצלחה של הדרשן בדרשה מסוג כזה, תלויה ביצירתיות ופיתוח דרשני משכנע של המעבר 'מהפסוק הרחוק' לפסוק הסדר. כל פרשה בויקרא רבה מתחילה בחטיבה של פתיחתאות (בכל פרשה יש לפחות שתיים) וחטיבה זו מהווה את רוב הפרשה.

לאחר חטיבת הפתיחתאות תבוא לרוב המילה 'גופא' המציינת את **גוף הדרשה**.⁶ בחלק זה של הפרשה נדרשים מספר פסוקים בתחילת הסדר, פסוקים מסדר קודם המתקשרים לנושא הפרשה, או דיונים אגדיים בדוגמת סוגיה תלמודית סביב נושא הפרשה, ועוד.

הפרשה מסתיימת **בדרשת סיום** עם דברי נחמה המתקשרים לנושא הפרשה. לדוגמא: פרשה יב המבוססת על הסדר המקראי הפותח בפסוק: "יין ושכר אל תשת" (ויקרא י, ט), דנה בגנות שתיית היין ומסתיימת במילים 'לפי שבעולם הזה היין תקלה לעולם אבל לעתיד לבוא הקב"ה עושה אותו שמחה, הה"ד: והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס'...

ויקרא רבה וחיבורים אחרים מספרות חז"ל⁷

ויקרא רבה מכיל חומרים המוכרים לנו מחיבורים מתקופת התנאים. הוא מצטט מן **המשנה**, מן ה**תוספתא** ומן ה**ספרא**. כמו כן המדרש מצטט קבצי ברייתות שלא ידועות לנו כמו: תני בר קפרא ותני חזקיה. ישנן מקבילות רבות בין ה**תלמוד הירושלמי** ובין מדרש ויקרא רבה, לעיתים מקבילות מדויקות ולעיתים מקבילות עם שינויים רבים של הרחבה או צמצום.⁸ מלבד המבנה השונה בין ויקרא רבה ל**בראשית רבה**, המדרשים דומים בלשון, בשמות החכמים המצוטטים בהם, בדרכי הדרשה ובמקורות שבהם הם עושים שימוש. לפיכך, נראה כי הם יצאו מחוג יצירה אחד. ישנן גם מקבילות רבות בין שני המדרשים.⁹ הקשר בין ויקרא רבה ל**פסיקתא דרב כהנא** הדוק אף יותר מכיוון שמבנה המדרש זהה וישנן חמש פרשות המשותפות לשני החיבורים.¹⁰

⁵ המבנה הייחודי של הפתיחתא זכה להסברים שונים. הפתיחתא היא הקדמה לדרשה שבאה מיד לאחריה (אולם לא מצויות בידינו אותן דרשות שבאו לאחר הקדמה זו), הפתיחתא היא הדרשה עצמה (אולם לא ברור מדוע היא בנויה במבנה 'הפוך'). **היינימן** טוען כי הפתיחתא היא הדרשה שהקדימה את הקריאה בתורה בבית הכנסת ולכן היא מסתיימת בפסוק הראשון של הקריאה. **פרנקל** טוען כי הפתיחתאות נוצרו בבית המדרש על מנת לציין באופן חגיגי את תחילת הדרשות לפרשה חדשה, או כדי לציין פסוקים חשובים במיוחד לדרשנים. **סרסון** טוען כי רובן המוחלט של הפתיחתאות שבידינו הן פרי של מעשה עריכה ואינן משקפות דרשות חיות.

⁶ בהרבה פרשות מילה זו הושמטה על ידי מעתיקים מפני שחשבו בטעות כי היא המונח 'גופא' המופיע בתלמוד הבבלי, שבו המונח מקדים דיון בנושא שהוזכר קודם לכן. אולם משמעות המונח במדרש היא מילולית- 'הגוף', כלומר גוף הדרשה. מונח זה מופיע בעברית 'גוף' גם בפיוטים- בקרובות לשבתות וימים טובים לפני החטיבה העיקרית של הפיוט העוסקת בברכה האמצעית של תפילת העמידה.

⁷ מערכת הקשרים בין חיבורים שונים בתוך ספרות חז"ל מאפשרת לתארך את החיבורים, להתחקות אחר מסורות מקוריות ולעקוב אחר גלגולן. כמו כן ניתן להבין טוב יותר את דרכו של עורך המדרש לאור המקורות שעמדו לפניו.

⁸ הדעות חלוקות במחקר האם המקבילות בירושלמי וביקרא רבה מקורן במדרש או בתלמוד או שניהם שאבו אותם ממדרש אגדה קדום יותר לספר ויקרא.

⁹ גם לגבי מדרשים אלו עלתה השאלה מה מידת התלות ההדדית ביניהם, והאם אינם מסתמכים על מקור הקודם להם בזמן.

¹⁰ שאלת היחס בין חיבורים אלו חריפה יותר, מכיוון שבמקרה זה ישנה הקבלה מלאה בחמש פרשות ולא רק מקורות מקבילים המפוזרים לאורך החיבור. קביעת מקורן של פרשות אלו תלויה במידה רבה בהבנת אופיו של כל חיבור. **אלבק ופרנקל** טענו כי הפרשות מקוריות בויקרא רבה ומשם הועברו לפסיקתא דרב כהנא שחיש פרשות לחגים. **ויסוצקי** טוען כי מקורן של הפרשות בפסיקתא דרב כהנא הקדום בזמן לויקרא רבה. **היינימן** טוען כי היתה העברה דו סטרית בין החיבורים ויש לבחון את נחיצותה של כל פרשה בכל אחד מהחיבורים. **ומרגליות** טוען כי יד אחת ערכה את שני החיבורים ולכן הפרשות מקוריות באותה המידה בשניהם. וראה במבוא למדרש פסיקתא דרב כהנא.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

המדרשים המאוחרים למדרש ויקרא רבה עשו בו שימוש רב וציטטו ממנו, כך מדרשי המגילות וספרות התנחומא ילמדנו.

מדרש ויקרא רבה ופיוטי ינאי¹¹

ינאי היה מהפייטנים הקדומים שפעלו בארץ ישראל ועשה שימוש רב במדרש ויקרא רבה בפיוטיו. זמנו של הפייטן ינאי, אשר מכיר את המדרש לאחר עריכתו, תורם לתיארוך המדרש. ינאי חי לפני הכיבוש הערבי וזמן פעילותו הוא כנראה במאה השישית, בסוף שלטון ביזנץ בארץ ישראל. בפיוטי ינאי ניתן למצוא הקבלות רבות לחלקים מהמדרש ולעיתים הוא מפיט פרשה שלימה מן המדרש.¹² לדוגמא: בפתחתא הראשונה בפרשה טו נדרש הפסוק 'לעשות לרוח משקל ומים תכן במידה' (איוב כח, כה).

'ומים תיכן במידה' אדם הזה משוקל, חציו מים וחציו דם. בשעה שהוא זוכה לא המים רבין על הדם ולא הדם רבה על המים. ובזמן שהוא חוטא, פעמים שהמים רבין על הדם ונעשה אידרופיקאוס,¹³ פעמים שהדם רבה על המים ונעשה מצורע, אדם או דם¹⁴.

הפייטן ינאי מפיט קטע זה, כך:
'במידה תיקנת בו מים ודם,
היות חציו מים וחציו דם,
גם בצידקו היות ככל אדם,
לא דם רבה על מים ולא מים על דם'

מהדורה מדעית

למדרש ויקרא רבה מהדורה מדעית בשיטה הדיפלומטית עם חילופי גירסאות והערות מאת מרדכי מרגליות. בשנים אלו מתנהל פרויקט להכנת מהדורה מדעית סינופטית למדרש, שתכלול מספר כתבי יד וקטעי גניזה שלא היו ידועים למרגליות, בהשתתפות חיים מיליקובסקי.

¹¹ את השם ינאי הוגים - ינאי, אך הוא נכתב על פי הכתיב הארץ ישראלי.

¹² במקרים שבהם ינאי מפיט את כל הפרשה ניתן להיעזר בפיוטיו על מנת לזהות חומרים שנוספו למדרש בתקופה שלאחר עריכתו אם הם מצויים לפנינו אך לא היו בפני ינאי.

¹³ חולה במחלת המים.

¹⁴ ניתן להבין את סוף הדרשה בשתי צורות. המילה 'אדם' על פי ההגייה הגלילית, כמו בהגייה האשכנזית נשמע 'או דם'. ולכן אם האדם זוכה הוא אדם שחציו מים וחציו דם, ואם הוא חוטא הוא אדם (=או דם) שרבה בו הדם והוא מצטרע. ההבנה השניה היא 'או' כקריאה של צער, אבוי אם ירבה בו הדם ויצטרע.

ביבליוגרפיה חלקית

1. ח' אלבק, 'מדרש ויקרא רבה', ספר היובל ללוי גינצבורג, ניו יורק תש"ו, חלק עברי, עמ' כה – מג.
2. י' היינמן, 'פרשיות בויקרא רבה שמקורותן מפוקפקות', תרביץ לו (תשל"ח), עמ' 339 – 345.
3. הנ"ל, 'אמנות הקומפוזיציה במדרש ויקרא רבה', הספרות ב (1971), עמ' 808 – 825.
4. ע' מאיר, 'מעשה העריכה בבראשית רבה ובויקרא רבה', תעודה יא: מחקרים במדרשי האגדה, תל אביב תשנ"ו, עמ' 61 – 90.
5. מ' מרגליות, מבוא נספחים ומפתחות למדרש ויקרא רבה, ירושלים תש"ך.
6. י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, א, הרצליה 1991.
7. Ch. Milikowsky and M.Schlueter, 'Vayyiqra Rabba through History', in: Jewish Studies at the Turn of the Twentieth Century, Leiden 1999, pp. 311 – 321.
8. R. Sarason, The Petihot in Leviticus Rabba, JJS 33(1982), pp. 557-567.
9. B. Visotzky, Structure: The Problem of Thematic Unity, in: Golden Bells and Pomegranates, New York 2003.